

הסוגיא השלושים ושלוש – לא הפסיד (י ע"ב)

[1] הקורא מכאן ואילך לא הפסיד. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: ובלבד שלא יאמר יוצר אור.	א. פיסקא מן המשנה, מימרא ותיבתא
[2] מתיבי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, אבל מברך הוא שנים לפניו ואחת לאחריה.	
[3] תיובתא דרב חסדא? תיובתא.	
[4] איכא דאמרי, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מאי לא הפסיד? שלא הפסיד ברכות.	ב. גירסא הלופית של הנ"ל
[5] תניא נמי הכי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, אבל מברך הוא שנים לפניו ואחת לאחריה.	
[6] אמר רבי מני: גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה. מדקתני הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל דקורא בעונתה, עדיף.	ג. דיוק מן המשנה בענייני אגדה

מסורת התלמוד

[1] ובלבד שלא יאמר יוצר אור השווה ירושלמי ברכות א ה, ג ע"ג ("והלא לא ברכו יוצר המאורות..."); בבלי ברכות יב ע"א ("או דלמא האי דלא אמר יוצר אור..."); בבלי ברכות ט ע"א ("אמר ר' זירא: ובלבד שלא יאמר השכיבנו"). [2] הקורא מכאן ואילך... אבל מברך הוא שנים לפניו ושנים לאחריה משנה ברכות א ב, א ד. [6] ירושלמי ברכות א ה, ג ע"ב; ירושלמי שבת א ב, ג ע"ב.

רש"י

הקורא מכאן ואילך לא הפסיד שהרי הוא כאדם שקורא אחת מכל הפרשיות שבתורה, ואף על פי שלא יצא ידי קריאת שמע יש לו קבול שכר כעוסק בתורה.

תקציר הסוגיא

במשנה ברכות א ב מצאנו שתי דעות באשר לסוף זמן קריאת שמע של שחרית. לפי הדעה הראשונה, אשר אותה ייחסנו בדיון בסוגיא כו, "משיכיר", לרבי יהודה הנשיא, זמנה עד הנץ החמה. לפי רבי יהושע, זמנה עד שלוש שעות. לאחר שמובאות במשנה שתי דעות אלו, מסיימת המשנה במשפט מוקשה: "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה". על פי רוב מפרשים שהקורא לאחר השעה השלישית לא הפסיד שכרו לחלוטין אלא זוכה לשכר תלמוד תורה, מכיוון שקריאת שמע מורכבת משלוש פרשיות בתורה. ואכן מסיק רבי מני בחלק ג בסוגיין ממשפט זה שגדולה מצוות קריאת שמע בזמנה ממצוות תלמוד תורה, שהרי הקורא מכאן ואילך לא הפסיד את כל שכרו, אבל זוכה רק בשכר כקורא בתורה.

חלקים א רב בסוגיין הם שני לשונות של קטע אחד: לפי חלק א אמר רב חסדא בשם מר עוקבא שהקורא "מכאן ואילך" אינו יכול לברך ברכת יוצר אור שעניינה אור הבוקר דוקא. הגמרא מקשה על פי ברייתא אשר בה נאמר ש"לא הפסיד" פירושו לא הפסיד ברכות. לפי חלק ב אמר רב חסדא בשם מר עוקבא "לא הפסיד ברכות", בדיוק כנאמר בברייתא.

עיון במשנה מגלה שהמשפט המוקשה מתפרש לפי פשוטו כדעה שלישית בעניין סוף זמן קריאת שמע, בנוסף לדעות שלפיהן זמנה עד הנץ החמה או עד שלוש שעות. לפי דעה אחרונה זו, מצוות קריאת שמע נוהגת כל היום, משום שאינה אלא קיום של מצוות תלמוד תורה. ההשקפה שלפיה קריאת שמע אינה אלא קיום של מצוות תלמוד תורה, ולכן העוסק בתורה אינו מפסיק לקריאת שמע, מיוחסת בירושלמי ברכות א ה, ג ע"ב לרבי שמעון בר יוחאי. כאן הוא מרחיק לכת עוד יותר וקובע שאין להגביל את זמן קריאת שמע של "ובקומך", מכיוון שמצווה זו זהה למצוות לימוד תורה, הנוהגת כל היום. מכיוון שעל פי רוב נהגו בתקופת התלמוד לשכב לישון סמוך לאחר החשכה ולקום לפנות בוקר, אפשר לראות בשלוש הדעות בעניין סוף זמן קריאת שמע של שחרית שבמשנתנו דעות מקבילות לשלוש הדעות באשר לסוף זמן קריאת שמע של ערבית במשנה א בפירקין:

"עד הנץ החמה" מקביל ל"עד סוף האשמורה הראשונה", דהיינו סמוך לאחר זמן הקימה וסמוך לאחר זמן השכיבה;

"עד שלוש שעות" מקביל ל"עד חצות", דהיינו זמן מדה לתוך היום או הלילה;

"הקורא מכאן ואילך לא הפסיד" מקביל ל"עד עלות השחר", דהיינו כל היום וכל הלילה. רבי יהודה הנשיא הביא במשנתו בכוונה את המשפט "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה", ללא ייחוס, והצמידו לדעתו של רבי יהושע, וזאת כפולמוס נגד עמדת רבי יהושע ובעד עמדתו שלו: "עד הנץ החמה". הוא רצה לחבר בין זמנו המאוחר של רבי יהושע לזמנו הבלתי מוגבל של רבי שמעון בר יוחאי, כדי להראות ששניהם רחוקים מ"ובקומך", ורק שיטתו שלו מאפשרת את קיום המצווה כפשוטה וכהלכתה.

התפתחות הלשונות בחלקים א רב בסוגיין מתפרשת לדעתנו בכך ששניהם נכונים: במקור הדברים אמר רב חסדא בשם מר עוקבא "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד ברכות, ובלבד שלא יאמר יוצר אור". מימרא זו היתה במקורה פירוש לביטוי "כאדם הקורא בתורה" שבמשנה: אין לשלול מן המאחר לקרוא שמע את הברכות "אהבה רבה" ו"אמת ויציב", שהרי גם אדם הקורא בתורה מברך לפני הקריאה ולאחריה: לפני הקריאה "נותן התורה", המקבילה ל"אהבה רבה", ולאחריה, "אשר נתן לנו תורת אמת", המקבילה ל"אמת ויציב". הרי שהמאחר לקרוא שמע לא הפסיד אלא את ברכת יוצר אור.

מבנה הסוגיא ומהלכה

סוגיא זאת פותחת בשתי גירסאות חלופיות לסוגיא בסיסית אחת. כל גירסא מורכבת ממימרא אחרת של רב חסדא בשם מר עוקבא, וברייתא הוזהה בשתי הגירסאות. בגירסא הראשונה מקשים מן הברייתא על המימרא, והתיובתא נשאת, ואילו בגירסא השנייה מביאים מימרא שונה ומוחלפת של רב חסדא בשם מר עוקבא, ולגירסא זו מובאת אותה ברייתא שממנה מקשים בגירסא הראשונה, כסיוע.

שני הלשונות בדברי מר עוקבא אינם בגדר מקור ושיבוש,¹ שהרי אין שום דמיון לשוני, צורני או רעיוני בין המימרות, שיביאו לחילוף האחד בשני: הלשון הראשון הוא הלכה עצמאית המתייחסת למקרה שבמשנה: "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד – ובלבד שלא יאמר יוצר אור", ואילו השני הוא פירוש למשנה: "מאי לא הפסיד? לא הפסיד ברכות". גם קשה לומר שיש בהם פיתוח עצמאי של אותו חומר בסיסי, שהרי המימרא הבסיסית בכל גירסא, שונה.² במובן מסוים ההלכות מוחלפות, אך אין הן ההפך ממש, דוגמת מקרים שבהם נוסף "לא" או "אין" לאחד הלשונות, שגם לגביהם ניתן להבין שהמסורת השתבשה או התפתחה בשני כיוונים מסיבה זו או אחרת.³ "ובלבד שלא יברך יוצר אור" אינו ההפך של "לא הפסיד ברכות", ואילו היה מדובר בשיבוש מסירה, היינו מצפים שאחד הלשונות יהיה היפוכו המוחלט של השני, כגון "לא הפסיד כאדם הקורא בתורה – אבל אינו מברך [כלל!]" לעומת "לא הפסיד ברכות", או "ובלבד שלא יאמר יוצר אור" לעומת "ומברך יוצר אור".

כל אחד מן הלשונות מוקשה כשלעצמו. הלשון הראשון מוקשה משתי סיבות:

1. לפי הלשון הראשון אומר מר עוקבא "ובלבד שלא יאמר יוצר אור". מימרא זו, לא זו בלבד שהיא סותרת את הברייתא, אשר לפיה הקורא באיחור מברך את כל הברכות, כפי שצויין בסוגיא, אלא היא אף סותרת את המשנה, אשר לפיה "לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה" – והרי למר עוקבא, הקורא באיחור מפסיד אחת מן הברכות!
2. אין טעם מיוחד שלא לברך ברכת "יוצר אור" לאחר שלוש שעות. אמנם אין זו שעת הנץ החמה, אך גם השעה השלישית אינה שעת הנץ. ובאמת אין ברכת המאורות מתייחסת בפירוש לעניין הנץ החמה אלא לעצם נוכחות החמה. מקבילה חלקית למימרא של מר עוקבא לפי הלשון הראשון מצאנו בסוגיא כא, "שתי פעמים", לעיל ט ע"א, בנוגע למי שקורא שמע של ערבית סמוך לפנות בוקר, ומיד לאחריה שמע של שחרית: "אמר רבי זירא: ובלבד שלא יאמר השכיבנו". רבי זירא פוסל את אמירת השכיבנו, המורה בפירוש על שכיבה לישון, וברכה זו אינה מתאימה למי שיקיים מצוות קריאת שמע של "ובקומך" מיד לאחר קריאת שמע של ערבית. אך הוא לא פסל את האפשרות לברך ברכת "המעריב ערבים" לפנות בוקר. ונראה שהוא הדין לברכת יוצר אור: אין טעם לפסול דווקא ברכה זו לאחר שלוש שעות ביום.⁴

מאידך, גם הלשון השני מוקשה: אם הקורא באיחור אינו אלא כקורא בתורה, מדוע "לא הפסיד ברכות"? הרי לא נתקנו הברכות אלא לקריאת שמע ממש, והקורא לאחר מכן הנו כאדם הקורא בתורה. כלום כל הקורא בתורה מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה?!

דומה שניתן להבין את התפתחות שני הלשונות וכן את משמעותו של כל לשון בפני עצמו, רק מתוך הנחה ששתי המימרות אותנטיות. הביטוי במשנתנו: "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה", סתום, ונראה מוקשה מיניה וביה: אם לא הפסיד, אמאי אינו אלא כאדם הקורא בתורה? ואם הוא כאדם הקורא בתורה, כיצד ניתן לומר שלא הפסיד, והרי הפסיד מצוות קריאת שמע! לדיון בקושיא זו לגופה, ראה להלן עיוני הפירוש לפיסקא [1]. אך כאן נדון בפירוש שהציע מר עוקבא לסתירה זו. מר עוקבא פירש "מאי לא הפסיד? לא הפסיד ברכות. מאי כאדם

1 משום מה אין א' וייס דן במקרה דנן בדיונו המקיף בסוגיות "איכא דאמרי", לחקר התלמוד, ניו יורק תשט"ו, עמ' 221-260. וייס ממיין את המקרים שבהם משמש "איכא דאמרי" במובן הטכני של הצעת שני לשונות לסוגיא אחת, לפי טיב השינוי בין שני הלשונות: השינוי הוא בדרך כלל בניסוח, בסידור החומר, בפרט זה או אחר, במקור שעליו מושתתת הסוגיא; או שמדובר בסוגיות שסותרות זו או את זו, ההפך המוחלט, אלא שגם שם ההבדל הלשוני מזערי, ובדרך כלל מדובר בתוספת המילה "לא" או "אין" לאחד הלשונות.

2 כך נוטה וייס להסביר את תופעת "איכא דאמרי" בניגוד ל"איכא דמתני", שעניינה שתי מערכות של חומר מגובש הקיימות מקדמת דנא, המגובשות כבר בצורתן. וקשה לעמוד על סוף דעתו בכגון זה, שהרי על פי רוב מדובר בחומר הנראה מגובש הן ב"איכא דאמרי" הן ב"איכא דמתני".

3 בסוגיות כאלה דן וייס, שם, בעמ' 238-239.

4 ואדרבה, אין בברכת המאורות רמז כלשהו לתחילת זריחת השמש, בעוד שבברכת המעריב ערבים הדגש הוא על חילופי המשמרות והערב שמש, ואם בכלל היה מקום לפסול ברכה, הרי שהיתה זו צריכה להיות אמירת ברכת המעריב ערבים שלא בתחילת הלילה, ולא אמירת יוצר המאורות שלא בתחילת היום!

הקורא בתורה? ובלבד שלא יאמר יוצר אור". לדעתו, "כאדם הקורא בתורה" במשנה משמעו "כאדם הקורא בתורה בציבור". בבבל נהגו כמנהגנו, שכל העולה לתורה מברך אחת לפנייה ואחת לאחריה.⁵ ולכן מפרש מר עוקבא שגם הקורא שמע באיחור יכול לברך לפנייה ולאחריה, אך יברך ברכה אחת בלבד לפנייה, ברכת אהבה רבה, ולא ברכת יוצר אור. וזאת משום שאהבה רבה מקבילה לברכה שלפני קריאת התורה בציבור, ואמת ויציב מקבילה לברכה שלאחר הקריאה. בברכת אהבה רבה, בגירסתה הבבליית הנהוגה, משבח הקורא שמע את הקב"ה על שאהב את עמו ישראל ונתן להם את תורתו, כמו בברכה שלפני קריאת התורה. ואכן, שמואל, לפי הבבלי להלן יא ע"ב, רואה בברכת אהבה רבה ברכת התורה ממש, ופוסק שהקורא שמע נפטר מברכת המצווה שלפני לימוד תורה.⁶ ברכת אמת ויציב המקורית, לפני שהכניסו בה את האלמנטים של גאולה, היתה הצהרה על האמת שבקריאת שמע שקדמה לה,⁷ כשם שהעולה לתורה מברך לאחריה "אשר נתן לנו תורת אמת", והמפטיר מברך לאחר הקריאה בנביא "נאמן אתה הוא... ונאמנים דבריך, ודבר אחד מדבריך אחר לא ישוב ריקם... בא"י האל הנאמן בכל דבריו".

ואם כן, נראה שמר עוקבא פירש את המשנה כאילו היא מתירה למאחר לברך, "לא הפסיד ברכות", אבל רק אותן הברכות שהן "כאדם הקורא בתורה, ובלבד שלא יאמר יוצר אור", שאינה אלא ברכת קריאת שמע ממש, ומברכים אותה רק בסמוך לקריאת שמע בזמנה. מר עוקבא אינו פוסל את ברכת המאורות למאחרים משום שהיא אינה מתאימה מבחינה עניינית לאחר שלוש שעות ביום, אלא הוא הבין מתוך דברי התנא במשנתנו שזמן ברכות קריאת שמע כשלעצמן עבר, ולכן ניתן לברך רק אותן הברכות שהן "כאדם הקורא בתורה".⁸

לעומת מר עוקבא, שפירש "לא הפסיד כאדם הקורא בתורה" במונח "לא הפסיד [את כל ה]ברכות, כאדם הקורא בתורה [בציבור, ומברך לפנייה ואחריה]", פירש רבי מני "לא הפסיד כאדם הקורא בתורה" במונח "לא הזיק",⁹ כאדם הקורא בתורה ביחיד" או "לא הפסיד [את כל שכרו, שהרי הוא] כאדם הקורא בתורה [ביחיד]", אך הקורא באיחור גם לא יצא ידי חובת קריאת שמע של שחרית. בעקבות פירושו של רבי מני נראה שנשתכחה האפשרות ש"כאדם הקורא בתורה" מתייחס לקריאת התורה בציבור, ולכן לא הבינו כיצד דומה אדם שאינו מברך יוצר אור לאדם הקורא בתורה, והחלו לראות בשני חלקי הפירוש של מר עוקבא למשנה שתי מימרות בודדות.

5 אמנם הבבלי (מגילה כא ע"ב) מציג מנהג זה כמנהג מאוחר שלא שימש בימי מר עוקבא (אמורא בבלי שחי בימי חתימת המשנה ממש!), אבל ממקורות רבים נראה שזה היה מנהג בבל מקדמת דנא, לעומת מנהג ארץ ישראל, שהיה ונשאר, שרק "הפוחת והחותם בתורה מברך לפנייה ואחריה" (משנה מגילה ד א). כך עולה מדברי רבי זירא בירושלמי ברכות ז א, יא ע"א-ע"ב: "רבי זעורא בעי: אילין שלשה קרויות [=קראים, עולים לתורה], מה את עביד לון? כשלשה שאכלו כאחת, או כשלשה שאכלו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו? אין תעבדינן כשלשה שאכלו כאחת, והאחרון ברכה ראשונה, והאמצעי מברך לפנייה ולאחריה". ונראה שרבי זירא התלבט כאן בין מנהג ארץ ישראל למנהג בבל. וכך עולה גם מן הסיפור בבבלי מגילה כב ע"א על רב, בן דורו של מר עוקבא ורבו של רב חסדא, בעלי המימרא שלנו: "רב איקלע לבבל בתענית ציבור, קם קרא בסיפרא, פתח בריך חתים ולא בריך, נפול כולי עלמא אנפיהו ורב לא נפל על אפיה". ואף על פי שבעל הגמרא בבבלי שם מתלבט במשמעות הסיפור, ברור שהסיפור מציין את מנהגי רב הארץ ישראלים שהפגיעו את הבבלים, וביניהם העובדה שהוא עלה ראשון לתורה ולא בריך אחריה. וראה י' שציפנסקי, התקנות בישראל, ב, עמ' כ-כו, הן במקורות אלו ומציע אותם באופן אחר במקצת, וראה ציונים מן הראשונים והאחרונים שם, ואין כאן מקום להאריך.

6 ראה להלן, הדיון בסוגיא לו, "השכים לשנות", עיוני הפירוש לפיסקא [1].

7 ראה להלן, הדיון בסוגיא לח, "תנן התם", עיוני הפירוש לפיסקא [1]; הדיון בסוגיא מ, "רב"ח סבא", עיוני הפירוש לפיסקא [1]; והדיון בסוגיא מב, "בן זומא", מדור "מבנה הסוגיא ומהלכה".

8 מור"ש"י פרידמן מפרש את התהוות שני הלשונות באופן אחר. וזה לשונו: "מבחינת הסגנון, 'לא הפסיד' שבמשנה נשאר סתום, ורב חסדא משמו של מר עוקבא פירש: לא הפסיד את הברכות... ודומה שזהו עיקרה של הסוגיא בחלקים א-ב. כדי לעבות את הסוגיא בנה בעל הגמרא סוגיית איכא דאמרי, ולשם כך אף בנה ברייתא העשויה להיות סיוע או תיובתא. חלק ב הוא אפוא החלק המקורי. רב חסדא בא על סיועו מ'ברייתא' שבעל הגמרא ניסח לשם כך, וראוי שהסיוע יבוא בשנית, סוף טוב הכל טוב, ויש להקדים לשון אחר שיופרך רב חסדא. המימרא בחלק הראשון: 'ובלבד שלא יאמר יוצר אור', דומה כל כך למימרת ר' זירא הסמוכה לעיל בקירוב מקום (ט ע"א): 'ובלבד שלא יאמר השכיבנו', עד שדמיון זה מחזק את הסברה שצד זה של האיכא דאמרי הוא המאוחר". עד כאן לשון מור"ש. מניע זה של "עיבוי הסוגיא" עד כדי המצאת לשון מופרך והפרכתו אינו מובן לי כלל. את הישקולים לשחזור שלי הבאתי בפנים.

9 "הפסיד" במונח "הזיק, קלקל" ראה בבלי בבא מציעא קיז ע"ב: "כמה מפסיד[ה] עלייה לבית"; והשווה בארמית בבבלי, בבלי כתובות טא ע"ב: "אפסדת לסעודתא דמלכא", וכן הביטוי הרווח: "אפסדי אנפשיהו". אך לא מצאנו שימוש זה ללא מושא ישיר או עקיף.

ואם בפירושים נפרדים למשנה מדובר, וללא ההקשר הרעיוני של קריאת התורה בציבור, הרי שהפירושים נראים מוחלפים זה מזה, שהרי לפי האחד לא הפסיד ברכות, ולפי השני אינו מברך יוצר אור. וכך נפרד פירוש אחד למשנה לשני לשונות בציון "איכא דאמרי".

ונראה שהסוגיא המקורית כללה את הפירוש של מר עוקבא לסוגיא ואת המימרא של רבי מני:

אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מאי לא הפסיד? שלא הפסיד ברכות. מאי כאדם שקורא בתורה? ובלבד שלא יאמר יוצר אור.

אמר רבי מני: גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה. מדקתני הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל דקורא בעונתה, עדיף.

רק בשלב מאוחר יותר התפרקה המימרא של מר עוקבא לשני חלקים עם תיובתא מן הברייתא: "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה, אבל מברך הוא שתיים לפניו ואחת לאחריה" בלשון הראשון, ועם סיוע מאותה ברייתא, בלשון השני. ברייתא זו אינה מופיעה בשום מקום אחר, ולמעשה היא מורכבת ממילים ממשנתנו, ברכות א ב, וממשנה ברכות א ד להלן. נראה שלאחר שפורקה המימרא של מר עוקבא לשניים נוספו מילים אלו כהסבר למימרא השנייה: "לא הפסיד ברכות".

אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: ובלבד שלא יאמר יוצר אור.

איכא דאמרי אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מאי לא הפסיד? שלא הפסיד ברכות.

הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, אבל מברך הוא שתיים לפניו ואחת לאחריה.

אמר רבי מני: גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה. מדקתני הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל דקורא בעונתה, עדיף.

אך ברבות הימים החלו לראות בהמשך והסבר זה ללשון השני של מר עוקבא "ברייתא", שהרי היא מורכבת כולה ממילים מן המשנה, ולכן הקשו ממנה על הלשון הראשון, ואמרו "תיובתא דרב חסדא? תיובתא".

עיוני פירוש

[1] הקורא מכאן ואילך לא הפסיד

לפי הסוגיא במתכונתה הסופית, מובאים שני פירושים להלכה הסתומה במשנה "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה". לפי פירוש אחד לא קיים אדם זה את מצוות קריאת שמע בעונתה, ואף על פי כן לא הפסיד ברכות.¹⁰ לפי הפירוש השני הוא לא קיים את מצוות קריאת שמע בעונתה, אך לא הזיק, שהרי יש מצווה לקרוא בתורה, ואף לא הפסיד את מלוא שכר מצוות קריאת שמע, שהרי גם על תלמוד תורה מקבלים שכר.

נראה שלא הפירוש של הברייתא ומר עוקבא ("לא הפסיד ברכות") ולא הפירוש של רבי מני ("לא הזיק") משקפים את מובנה המקורי של השורה האחרונה במשנה: "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה". הביטוי "לא הפסיד", ללא מושא ישיר, אינו מתפרש היטב אלא במובן "לא הפסיד כלום".¹¹ והרי בהקשר הנוכחי, כהמשך לדעות תנא קמא ורבי יהושע במשנתנו, אין פירוש זה סביר: אם נקבע סוף לזמן קריאת שמע של שחרית, אזי הקורא מכאן ואילך "הפסיד" מטבע הדברים, אחרת אין משמעות לתיחום הזמן!

נראה שלא ניתן לפרש את המשפט "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה" אלא כעמדה שלישית, אשר לפיה קריאת שמע של שחרית אין לה זמן בסופה, ודינה כל היום. ואם

10 אלא שלפי השחזור שלנו, במקור הדברים אמר רב חסדא בשם מר עוקבא שלא הפסיד שתי ברכות והפסיד אחת – יוצר אור.

11 ראה מ' בנוביץ, "שינון: קריאת שמע במשנתו של רבי שמעון בר יוחאי", סידרא כ (תשס"ד).

נפרשנו כך, תהיה הקבלה יפה בין משנה א למשנה ב בפירקין: בנוגע לסוף זמן קריאת שמע של ערבית מצאנו שלוש דעות במשנה: לפי רבי אליעזר זמנה בתחילת הלילה בלבד; לפי חכמים עד חצות; ולפי רבן גמליאל זמנה כל הלילה, עד עלות השחר. הוזה אומר: רבי אליעזר דורש לקרוא שמע בזמן שבני אדם שוכבים ממש; חכמים מגדירים את המחצית הראשונה של הלילה כזמן שכיבה סכמתי, כשהמחצית הראשונה של הלילה נועדה ל"שכיבה" והשנייה ל"קימה"; ואילו רבן גמליאל מפרש ש"זמן שבני אדם שוכבים" היינו כל עוד הם נשכבים על מיטתם, ולא דווקא כשהם "שוכבים לישון".

והוא הדין בשחרית, לפי הפירוש המוצע כאן: תנא קמא דרש לקרוא שמע בשעה שבני אדם עומדים ממש, דהיינו מלפנות הנץ החמה ועד הנץ החמה; רבי יהושע ייעד את שלוש השעות הראשונות של היום לקימה באופן "סכמתי" על פי הנחה הלכותית מעולם האגדה, אשר לפיה אחרוני הקמים קמים בשעה השלישית של היום; ואילו הדעה השלישית מייעדת לקריאת שמע של שחרית את כל שעות ה"עמידה", כל שעות האור, עד הערב.¹²

נראה אפוא שבמקור שהיה לפני רבי יהודה הנשיא בעניין סוף זמן קריאת שמע של שחרית (מקור שלא נשתמר בשום מקום אחר), נאמר "עד הנץ החמה. ר' יהושע אומר: עד שלוש שעות. ר' פלוני אומר: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה".

דומה שאף ניתן לזהות את התנא שבו מדובר. בירושלמי למשנתנו, ברכות א ה, ג ע"ב, גרסינן כדלקמן:

תמן תנינן (משנה שבת א ב): מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפילה...

ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יוחי: כגון אנו, שעוסקין בתלמוד תורה, אפי' לקרית שמע אין אנו מפסיקין...

טעמא דר' שמעון: זה שינון וזה שינון, ואין מבטל שינון מפני שינון. והא תנינן: הקורא מכאן ואילך כאדם שהוא קורא בתורה, הא בעונתה חביבה מדברי תורה? היא היא.

אמ' ר' יודן: ר' שמעון בן יוחי, על ידי שהיה תדיר בדברי תורה, לפיכך אינה חביבה יותר מדברי תורה.

הירושלמי מקשה ממשנתנו על ר' שמעון שאמר "אין מבטלין שינון מפני שינון", משום שהנחת הירושלמי היא שפירוש "לא הפסיד" במשנתנו אינו כמשמעו, לא הפסיד כלום, אלא כפירוש רבי מני בסוגיא שלנו בבבלי: לא הפסיד הכל, ועדיין נוטל שכר כאדם הקורא בתורה, אבל בעונתה עדיף. אבל אם כבר מצאנו תנא הטוען שהקורא מכאן ואילך לא הפסיד כלום, משום שאין בין הקורא בתורה סתם לקורא שמע – בין בעונתה בין שלא בעונתה – ולא כלום, הרי שניתן לפרש את משנתנו כפשוטה וכדעתו של תנא זה: "הקורא מכאן ואילך [לאחר הזמנים שהקוצבו על ידי תנא קמא ורבי יהושע] לא הפסיד [כלל]. כאדם הקורא בתורה [שהרי זה שינון וזה שינון]". ונראה שלכך התכוון סתם התלמוד הירושלמי בתירוץ "היא היא". לא זו בלבד שאין להקשות על רבי שמעון ממשנתנו, אלא שלא ניתן לפרש את משנתנו כפשוטה אלא כרבי שמעון – היא היא! "אין מבטל שינון מפני שינון" ו"לא הפסיד כאדם הקורא בתורה", היינו הך. רבי יודן מגביל את הרעיון שקריאת שמע אינה אלא קיום מצוות תלמוד תורה רק לאלה התדירים בלימוד התורה, כרבי שמעון עצמו, אך נראה שהפשט במשנה הוא שגם אדם רגיל "לא הפסיד כלום", שהרי היא היא, קריאת שמע היא קריאה בתורה.¹³

12 לכאורה אין הקבלה של ממש בין משנה א למשנה ב, שהרי עמדת רבי אליעזר בערבית מקבילה בסכמה שלנו לשיטת "עד הנץ החמה" בשחרית, ואילו מבחינת הזמן דינה כדן רבי יהושע: "עד שלוש שעות" ביום; ואילו עמדת רבי יהושע בשחרית מקבילה לפי הסכמה שלנו לעמדת חכמים בערבית אף על פי שזמנה אינו עד חצות אלא עד שלוש שעות בלבד. אך נראה שהבדלים אלו נובעים מן ההבדל שבין שעת הקימה לשעת השכיבה. שעת השכיבה אכן היתה, לרוב בני האדם, בתחילת הלילה, ואילו העשירים, שיכלו להשתמש בנרות, נשארו לפעמים ערים עד חצות. אך שעות הקימה לא הקבילו לשעות השכיבה: נראה שרוב בני האדם קמו לפני עלות השחר, שהרי נרדמו בתחילת הערב, ואין נראה שישנו יותר מממוצע השינה המקובל בימינו. אם כן, ההקבלה ל"עד סוף האשמורה הראשונה" היא מעלות השחר ועד הנץ החמה. בני מלכים, שהלכו לישון בחצות הלילה, התעוררו בשעה השלישית ביום. העמדות האחרונות בשתי המשניות, זו של רבן גמליאל בערבית וזו של "לא הפסיד" בשחרית, מקבילות גם מבחינת הזמן.

13 רבים מן הפרשנים והחוקרים מעדיפים להשמיט את המילים "היא היא", שאכן אינן נמצאות במקבילה בירושלמי שבת א ב, ג ע"ב ובמקצת העדים כאן. ראה אהבת ציון וירושלים והירושלמי המפורש של הרב גורן, על אתר.

הדעה הרווחת בין התנאים והאמוראים היא, שמצוות קריאת שמע ותלמוד תורה אינן זהות. אמנם שתיהן נלמדות מאותו פסוק: "ושנתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים ו ז), אבל יש שהבחינו בשתי מצוות נפרדות בפסוק זה: "ושנתם לבניך" היינו תלמוד תורה, ואילו "ודברת בם... ובשכבך ובקומך" הינה מצווה נפרדת לקרוא שמע;¹⁴ ויש שקבעו שהפסוק כפשוטו עוסק כולו במצוות תלמוד תורה, וקריאת שמע אינה אלא דרבנן.¹⁵ אך נראה שרבי שמעון הרחיק לכת עוד יותר, וקבע שקריאת שמע אינה אלא אינסטנציה של תלמוד תורה, ואין מצווה מיוחדת של קריאת שמע, לא דאורייתא ולא דרבנן. קריאת שמע אינה אלא "שינון", כפי שהראה לוי גינצבורג¹⁶ על פי מימרא זו ומימרא אחרת של רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי, המובאת בבבלי מנחות צט ע"ב: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית, קיים לא ימוש". אמנם מימרא זו כשלעצמה אינה קובעת בפירוש שקריאת שמע היא לא יותר מקיום "לא ימוש", אבל אם נצרף מימרא זו לטעמא דרבי שמעון כפי שהוא מובא בירושלמי, נגלה שרבי שמעון ראה בקריאת שמע קיום של מצוות "לא ימוש", דהיינו מצוות תלמוד תורה.¹⁷

וכפי שהראינו לעיל,¹⁸ נראה שבאומרו "פעמים אדם קורא אותה שתי פעמים ויוצא ידי חובתו של יום ושל לילה" (תוספתא ברכות א א, עמ' ו; ירושלמי ברכות א א, ב ע"ד-ג ע"א; בבלי ברכות ח ע"ב) התכוון רבי שמעון במקור העניין לקריאה רצופה של שמע פעמיים לפנות ערב, וכשיטתו כאן שקריאת שמע של שחרית מצוותה כל היום.

אם כן הדבר, מדוע לא יוחסו הדברים "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה" לרבי שמעון במשנתנו, כדעה שלישית החולקת על תנא קמא ורבי יהושע? לעיל שיערנו¹⁹ שתנא קמא במשנה זו הוא רבי. רבי הגביל את זמן קריאת שמע של שחרית עד הנץ החמה בסותמו "עד הנץ החמה" כאן ובמשנה ברכות ג ה, אך הוא ראה לנכון להביא גם את דעתו של רבי יהושע, שהרי בבתי הכנסת נהגו לקרוא שמע בהנץ החמה ממש, ולא לפניו, ורבי רצה להביא את המנהג הרווח לידי ביטוי במשנתו, ולו גם כדעת יחיד בשם רבי יהושע. אך דעתו של רבי שמעון לא התקבלה כמשמעה, והדעה הרווחת היתה שמצוות קריאת שמע לחוד ומצוות תלמוד תורה לחוד. רבי יכול היה להשמיט דעה זו ממשנתו לחלוטין, אך העדיף להביאה ללא שם, ועל ידי כך גרם לפרש מחדש את הביטוי "לא הפסיד". אם מדובר בהמשך הדעה הקודמת, אזי אותו תנא שהגביל את שעת קריאת שמע לשלוש שעות הוא שקבע ש"הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה", ומשמעו ההפך המוחלט מכוונתו המקורית של רבי שמעון: לא עוד "לא הפסיד כלום", אלא "לא הפסיד [= הזיק] אלא אף הרוויח כאדם הקורא בתורה", אך גם לא קיים את מצוות קריאת שמע בעונתה כדבעי. נמצינו למדים שעל ידי השמטת שמו של בעל הדעה האחרונה במשנתנו פירשה רבי מחדש כדברי הכל, אך בהיפוך משמעה המקורי.

זאת ועוד: נראה שבהבאת דברי רבי שמעון כהמשך דברי רבי יהושע יצר רבי השוואה מסוימת בין שתי העמדות, וכאילו הוא אומר: ראו שמצוות קריאת שמע היא באמת "עד הנץ החמה" – הרי אף המתיר לקוראה לאחר הנץ החמה ועד שלוש שעות שייך למעשה לסיעה המתירה לקוראה כל היום, סיעה המטשטשת את הגבול שבין קריאת שמע בזמנה לקריאת שמע שלא בזמנה. ומי יודע אם בהתירו לקרוא שמע לאחר הנץ החמה ועד שלוש שעות, לא פעל מתוך אותה עמדה עקרונית.²⁰

14 ראה דברי רב יוסף בבבלי ברכות כא ע"א; ספר המצוות לרמב"ם עשין י ו-יא.

15 ראה דברי רב יהודה ואביי בבבלי שם, וראה שאילתות נג, וציונים אחרים אצל י"ד גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, עמ' 285-283.

16 פירושים וחדושים א, עמ' 136-137.

17 וראה גם גילת (לעיל, הערה 15), ללא ציון לדברי גינצבורג. גילת טוען גם שזה מובנה המקורי של קריאת שמע והדעה הרווחת בין התנאים, אך ראה דברי בנוביץ (הערה 11 לעיל).

18 ראה לעיל, הדיון בסוגיא כא, "שתי פעמים", מדור "מבנה הסוגיא ומהלכה".

19 ראה לעיל, הדיון בסוגיית "משיכיר" (כו), עיוני הפירוש לפיסקאות [7-8], וסוף הנספח שם.

20 מור"ר ש"י פרידמן חולק על פירושי למשנה. אני מביא כאן את דבריו כלשונם: "הצירוף 'לא הפסיד' נמצא במשנה בלבד, ולא בתוספתא ולא בדברי תנאים אחרים בכל מקום. במשנה הוא נמצא בעיקר בהקשר כמותי, ושם הסגנון תמיד: 'לא הפסיד כלום'. הדיבור 'הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה' הוא דיבור מובהק של עורך, שלאחר שהביא שתי דעות חוזר

אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: ובלבד שלא יאמר יוצר אור

לעיל שיערנו שרב חסדא אמר במקור הדברים בשם מר עוקבא ש"לא הפסיד ברכות, ובלבד שלא יאמר יוצר אור" – כלומר מברך אהבה רבה ואמת ויציב, אך לא יוצר אור. ולכאורה קשור הטעם בשעה המאוחרת ביום, וכשם שמצאנו שהאמוראים משערים שאין מברכים יוצר המאורות טרם צאת השמש על הארץ (להלן, סוגיא לח, "ברכה אחת", יב ע"א), כך אין מברכים לפי מר עוקבא ברכת המאורות יותר משלוש שעות לאחר שהשמש הנצחה. אך הדברים מוקשים: אמנם אנשי קומראן בירכו את השמש בצאתה על הארץ,²¹ והוא הדין לוותיקין, שהקפידו לקרוא שמע עם הנץ החמה וזכו לברך על המאור הגדול בצאתו. אך מה בין ברכת המאורות לפני השעה השלישית ביום לבין ברכת המאורות לאחר השעה השלישית? הראשונים לא דנו בשאלה זו, כנראה משום שלפי מסקנת הסוגיא אמר מר עוקבא "לא הפסיד ברכות" כלל ומברך גם יוצר המאורות, וממילא מתברר לשון זה כמשובש לאחר התיובתא. אך לדברינו באמת אמר מר עוקבא שאין מברכים יוצר אור אלא "אהבה רבה" ו"אמת ויציב" בלבד, אבל לא משום שאין השעה מתאימה ל"יוצר אור", אלא משום שאין כאן מצוות קריאת שמע וברכותיה, ודינה של קריאה מאוחרת זו כדן הקורא בתורה. וכשם שבציבור מברכים לפני התורה ולאחריה, כך גם בקריאה מאוחרת של שמע לא מנעו מן הקורא לברך ברכות אלו, על אף שהיחיד הלומד תורה במשך היום אינו מברך בדרך כלל, וקבעו את דינו "כאדם הקורא בתורה". וראה לעיל במדור "מבנה הסוגיא ומהלכה".

[2] מתיבי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, אבל מברך הוא שתיים לפנייה ואחת לאחריה

ברייתא זו אינה מופיעה בשום מקום אחר, והיא מורכבת ממילים המופיעות במשניות ב ו-ד בפירקין. נראה שמדובר בדברי סתם התלמוד, ששימשו במקורם הסבר לגירסא השנייה של מימרת מר עוקבא: "לא הפסיד ברכות", אך ברבות הימים ראו בהם ברייתא, ולכן הקשו ממנה על הלשון הראשון. וראה לעיל, "מבנה הסוגיא ומהלכה".

ומעיר עוד הערה. ובאמת, במקצת עדי נוסח תנייניים (עיין דקדוקי סופרים השלם), הוסיפו וי"ו לעשות את הכל דברי ר' יהושע. מסדר המשנה הזאת עיצב את לשונה בדרך חופשית. הוא קבע בה קטע מן ההלכה שבתוספתא: 'מצותה עם הנץ החמה', בסגנון מקוצר ובמשמעות אחרת: 'עד הנץ החמה', סגנון קטוע שגרם את ההשלמה המאוחרת: 'וגומרה'. קרוב שגם את דברי ר' יהושע, הפותחים כאן אף הם 'עד', עיבד רבי לצורכי המשנה. הדיבור 'הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה' בא להעניק נחמה מיוחדת למי שמיצר על איחור אמירת קריאת שמע. שהרי לפי הפשט הפשוט, מכאן ואילך הפסיד מצוות קריאת שמע, ויהיה פירושו: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד את הכל (כפי שאמנם נראה הדבר שהפסיד את הכל), שהרי אף הקורא מכאן ואילך לפחות יש לו דין של קורא בתורה, כשנוי בראש פרק ב: היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא, אם כיון לבו יצא, ואם לאו, לא יצא. 'היא היא' בירושלמי אינו אלא דיחוי שהיה ר' שמעון בר יוחאי יכול לומר, אבל פשט לשון המשנה כקושיא שם. ובודאי, אילו היתה לפנינו דעתו של ר' שמעון בר יוחאי במשנה, היה ראוי לנסח אותה אחרת. "עד כאן דברי מו"ר. אך לדעתי אין בבא זו במשנה מפרשת אלא כעמדה תנאית אותנטית, ולא כדברי עורך המשנה. כל המסתכל על המשפט ללא משוא פנים חייב להודות שפירוש הדברים הוא שאין יתרון כלל בקריאת שמע בתחילת היום לעומת קריאה מאוחרת. דברי עורך אמורים להסביר, ואילו דברים אלו, כפי שנהגים לפרש אותם, מעוררים תהיות בהקשרם ואינם מסבירים כלום, וכפי שתהינו בפנים. ועוד: אין טעם לכך שרבי ינחם את המאחר לקרוא שמע כשהוא עצמו חידש להקדים. אך בהביאו את דברי התנא בעילום שם וכחמשך דברי רבי יהושע, הוא מפרשם מחדש, וכפי שפירשתי בפנים. ואם אכן "לא הפסיד" אינו נמצא אלא במשנה ובהקשר כמותי, הרי שגם כאן יש לפרש כן – לא הפסיד כלום. ואם עדי נוסח תנייניים הוסיפו וי"ו לעשות את הכל דברי רבי יהושע, הרי שיש בכך המשך של מהלך העריכה שהחל בימי רבי ולא היה מושלם ודרש תיקון ושיפוץ, שהרי אין זה פשוט להצמיד שתי דעות ולהופכן לדעה אחת. וראה בנוביץ (לעיל, הערה 11).

[6] אמר רבי מני: גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה. מדקתני הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל דקורא בעונתה, עדיף

לדברינו מוכח מן המשנה ההפך: אם הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, הרי שהוא לא גרע מן הקורא בעונתה! אך כל זה רק אם נראה במשפט זה שבסוף המשנה דעה שלישית, החולקת על תנא קמא ורבי יהושע. אם מדובר בהמשך דבריהם, פשיטא שהפסיד, שהרי אם לא הפסיד מה משמעותו של סוף זמן קריאת שמע? אלא עלינו לפרש "לא הפסיד כאדם הקורא בתורה", אך הפסיד יחסית לקורא בעונתה. וראה לעיל, עיוני הפירוש לפיסקא [1].²²